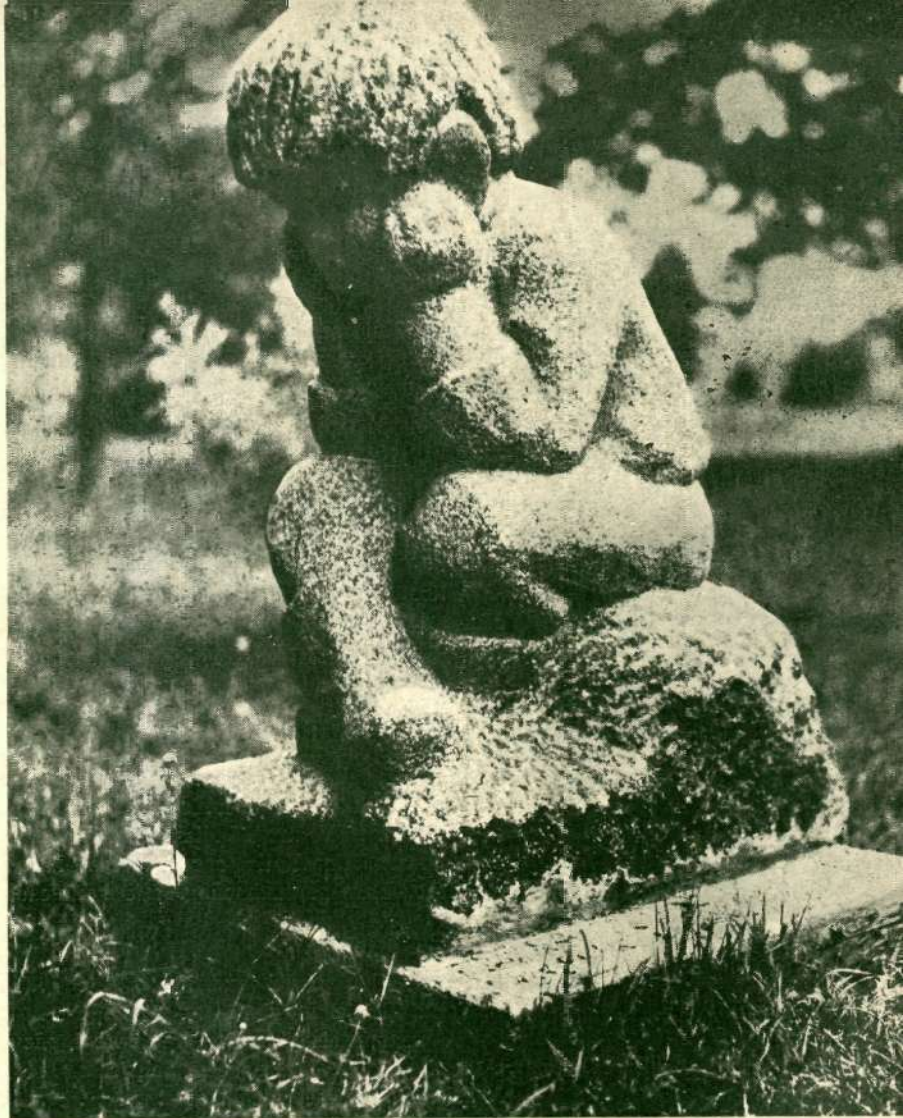

3 • 1974

K EEL *ja* KIRJANDUS

SISUKORD

N. Bassel. Kirjanduse kommunikatiivsest funktsioonist	129
S. Issakov. Kuidas algas vennasrahvaste tutvus eesti kirjandusega (Järg)	138
S. Vare. Meie sajandi sufiks <i>-la</i>	148
K. Laigna. «Revalsche Zeitung'i» esimeste aastakäikude suunast	156
«Keele ja Kirjanduse» ringküsitlus kirjanikele (K. Merilaas, A. Valton, Ü. Tuulik)	162
L. Tiik. Giiselerid ja giiseleraha. Saaremaa pantvangid XIII—XVII sajandil	167

PÄEVAŢEEMADEL

V. Althoa. Minevikuraamat ei tohi jääda surnud pärandiks	172
E. Roos. Kirjanikunimi <i>Tuglas</i>	173

RAAMATUTE KESKEL

Z. Jasman. Valikkogu lasteluulet	176
P. Lias. Variatsioonid hüpoteesidele	177
R. Krusten. Jutujätku ühest debütandist	179
L.-A. Sinijärv. Vaikusvööndisse jäänud	181
N. Andresen. Aino Kallas soome ja eesti kirjanikuna	182
J. Peebo. Esimene lühimonograafia keeleteadlastest	184

RINGVAADE

M. Must. KKI murdekogud 1973	187
Ü. Tonts. Daniel Palgi 75	188
H. N. Seitsmeteistkümnes «Kreutzwaldi päev»	189
H. Kaal, H. Ahven. Emakeele Seltsis	190
J. Talvet. Mida loeb Mehhiko?	191
Oiendus	192

Kaanel: Väike Illimar Uderna pargis (M. Tiileni skulptuur). (H. Joonuksi foto, 1973.)

© «Keel ja Kirjandus» 1973

TOIMETUSE KOLLEGIUM: P. Ariste, V. Hallap, E. Jansen, O. Jõgi (peatoimetaja), A. Kask, E. Kindlam (vast. sekretär), R. Kull, E. Nirk, V. Pall, H. Peep, E. Pillesaar (kirjandusteooria ja -kriitika osak. toimetaja), E. Päll, H. Saari (keeleteaduse osak. toimetaja), Ü. Tedre, A. Vinkel. Korrektor I. Pärnapuu.

Toimetuse aadress: Tallinn, Sakala 3, tel. 474-28, 491-26.

Laduda antud 20. I 1974. Trükkida antud 25. II 1974. Trükiarv 3500. Staicele Paberivabriku trükipaber nr 1, 70×108/16. Trükipoognaid 4.25+2 kriittahvlit. Tingtrükipoognaid 6.3. Arvestuspoognaid 7.27. MB-01627. Tellimuse nr. 426. Hans Heidemannini nim. trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. II.

Tellimishind aastaks rbl. 3.60, 6 kuuks rbl. 1.80, 3 kuuks 90 kop. Tellimusi võtavad vastu sideasutused ja «Ajakirjanduslevi» osakonnad.

«Кээль я кырьяндус» («Язык и литература»), журнал Академии наук Эстонской ССР и Союза писателей Эстонской ССР. Выходит один раз в месяц. Издательство «Периодика», Таллин. На эстонском языке.

Giiselerid ja giiselraha

Saaremaa pantvangid XIII–XVII sajandil

LEO TIIG

Sõnastikud teatavad, et saksa *Geisel*, alamsaksa *gisel* või *giselêr* (ülemsaksa ortograafias oleks see *Gieseler*), taani *gidsel*, hollandi *gijselaar* ja rootsi *gisslan* tähendavad pantvangi. Sama tähendusega on läti *ķilnieks* ja liivi *ķil*, pl. *ķilōd* (J. A. Sjögreni järgi *ta um kilōks vōttōd 'er ist als Geissel genommen'*). Soome *kihla* ja *kihlakunta*, eesti *kihlad* ja *kihelkond* on ilmselt samast tüvest. Kes *giseler*'ideks või *Gieseler*'ideks nimetatud isikud tegelikult olid, sellel küsimusel on trükisõnas seni peatunud harva ja ainult muu kõrval, mistõttu on selgusest jäänud vajaka. Lisamaterjali juurdehaaramine avardab ülevaadet ja toob päevavalgele pikaajalise traditsiooni ning sisulisi muutusi.

E. Blumfeldti 1931. aastal ilmunud artiklis, mis käsitleb taaniaegset Saaremaad,² on muu materjali hulgas kasutatud 1617/18. ja 1618/19. a. maaraamatuid ja arveraamatuid. Nende põhjal on autor pidanud võimalikuks väita, et giiseler oli talurahvaametnik nagu kilter, kubjas ja muud alamad käsutajad. Mitmes vakuses oli koormiste hulgas nimetatud *Gieselgeld*'i (giiselraha) ja selle õiendamise kohta märgitud kas «30 marka» või sõna *gieselt* (giiseldab), mis tähendab koormise õiendamist natuuras. Uhel korral leidub sellises kohas märkus, et giiseler on pageanud. Uhtlasi on E. Blumfeldt maininud, et algselt tähendas *Gieseler* maksukohustuste ringilt maksusaajale antud isikut, kes oli pandiks koormiste korraliku täitmise tagamiseks. Kui nii, siis peaks giiseldamise traditsioon olema üsna vana.

1933. a. ilmus L. Leesmendi uurimus «Saaremaa halduskonna finantsid 1618/19. aastal». Autor on giiseleri võrd-

sustanud mõisa kiltriga, aluseks tollane ametkondade ja kroonumõisate ametisikute järjestus: *der Amtman* 'valitseja (ametihaldur)'; *die Wiertinn*, 'perenaine', *der Elteste* 'vanem', *der Gieseler* või *Gieβeler*.³ Neli aastat hiljem ilmus E. Blumfeldti ja G. Ränga artikkel,⁴ mille aluseks oli kellegi O. Sperling juuniori käsikiri «Von der Insul Ōsel». Oma kirjatöö on Sperling koostanud pärast pikemat peatumist Saaremaal 1673. aasta paiku. Käesolevas seoses pälviv tähelepanu tolle käsikirja lõik, mis tõlkes on järgmine: «Saaremaa talumeestel on harilikult ülal kuuekaelusel ja all ees rinna peal sõrmelaiune punane pael, mille kandmine olevat neile peale pandud (poomis)nööri märgiks, mille nad vanasti ära teeninud, jõuku kokku kogunedes ja kõiki sakslasi korraga maha tappa kavatsedes, mis pärast nad on ka kohustatud lossis eluaeg karistuseks tööd tegema, ja neid hüütakse pantvangideks (*giesseler*), sest nad on kõigi teiste eest pantvangi antud.»

Selle täienduseks kõnelevad mõndagi Saaremaa mõisate reduktsiooniaktid. Nii on Mõntu mõisa kohta 1691. aastast teade, et need ja need talupojad peavad giiseldama (rootsi *gißla* 'pantvange andma'), sest nad kuuluvad Torgu mõisa vakustesse, ja nii sageli, nagu kord ette näeb (*efter ordningen*). Lõmala mõisast on teada *Gisslerii* 1692. a.: sellele mõisale allutatud talupojad täidavad kohustust nii, et kui Lõmala vakuse talupojad giiseldavad ühe aasta, peavad Koimla vakuse omad giiseldama kaks järgmist aastat; kuid mitte kõik Lõmala talupojad pole kohustatud giiseldama, vaid ainult need, kelle eisiad olid osalised ülestõus (rebellion), mis siin maal vanasti olevat toimunud. Rõõsa mõisa *Gislerii* 1693. a.: tervest Tõnija vakusest antakse igaks aastaks üks giiseler (*1 st. gislare*). Karja kroonumõisa 1691. a. revisjoniprotokollis leidub samuti punkt *Gieβlerij* kohta teatega, et Karja ning Mätja ametkonnale alluvaist küladest ja vakustest saadakse igal aastal 3½ giiseleri.⁵

1951. aastal juhtis P. Johansen uuesti tähelepanu sellele, et kohanimi *Kihelkonna* on tähenduselt sama mis rootsikeelne *gisla-lagh* keskaegses Soomes, ning lisas, et kohustusmaks *Gieselgeld* (giiselraha) oli Saaremaal tuntud juba 1290. aastal ja säilis veel XVII sajandil.

¹ Joh. Andreas Sjögren's *livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch*. St. Petersburg, 1861, sub *Geissel*. Transkriptsioon on tehnilisi lihtsustusi.

² E. Blumfeldt, Jooni taaniaegse Saaremaa agraarajaloost. «Ajalooline Ajakiri» 1931, lk. 15 jj. ning 78 jj.

³ L. Leesment, Saaremaa halduskonna finantsid 1618/19. aastal. ACUT B XXIX, 1. Tartu, 1933, lk. 9.

⁴ E. Blumfeldt, G. Ränk, Lisandeid Saaremaa etnograafiale XVII sajandi lõpult. Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XI (1935). Tartu, 1937, lk. 14 jj. Järgnev katkend saksa k. lk. 59.

⁵ G. Ränk L. Tiigile 15. I 1972 ja 12. XII 1973; Rootsi Riigiarhiiv, Kammararkivet, D 1:2, folio 360/2.

dilgi.⁶ Eriti viimane märkus õhutab küsimust laiemalt haarama.

Teatavasti oli pantvangide võtmine iidne tava ja ka eestlastele tuttav ilmselt enne XIII sajandi algust, mil läänest tulnud vallutajad Liivimaal areenud võitlustes seda tava üsna laialdaselt rakendama hakkasid. Saaremaa valutamisel kapituleerus Valjala linnus 1227. a. veebruaris ning kohe võtsid sakslased pantvangideks «paremate» poegi, nagu Läti Henriku kroonikast lugeda: «Obsides requiruntur filii meliorum» (XXX, 5). Samuti Liivimaa vanemast riimkroonikast: «sin kint gab vil manich man; / die gisele vürte man von dan.»⁷ Oma kirjas 3. veebruarist 1232 on paavst Gregorius IX teinud Riia piiskopile ja kodanikele ning Mõõgavendade ordule korralduse Kuramaalt, Semgalliaast, Saaremaalt ja teistelt maadelt võetud pantvangide kohta, et need tuleb Semgallia piiskopile üle anda (UB 1,⁸ regist 134). Ja kui sakslased tegid 1261. a. talvel sõjaretke Saaremaale, siis võeti pärast saarlaste ülestõusu mahasurumist taas pantvange ning viidi need mandrile: «der meister der nam gisele güt, / wen er hatte einen wisen müt, / Und karte dō zū lande wider.»⁹ Ordumeister Halt tegi 10. augustil 1290 korraldusi ordulosside tulude kohta ja määras, et Saaremaa pantvangid (*gisele*) tuleb jaotada loosi- mise teel ning kolmandik neist anda Vindavi (Ventspils) lossile (UB 1, regist 612).

Jüriöö ülestõusu kaasaegne Bartholomäus Hoeneker koostas Liivimaa noorema riimkroonika, mis ise pole kahjuks säilinud, aga millest kaks sajandit hiljem kopeeris Johannes Renner oma kroonikasse paiguti terveid lõike ning ilmselt ka teate selle kohta, et 1345. aasta kevadtalvel Saaremaale tehtud sõjakäigul sunniti saarlased rahu paluma. Rahuga nõustus ordumeister tingimusel, et saarlased viivad kõik oma relvad Liivimaa lossi, lammutavad linnuse nimega Mapenzar ja annavad kohe üle niipalju pantvange, kui nõutakse (*sovele gisels geven, alse men begerde*).¹⁰

Järelikult on Saaremaa pidanud korraldult andma pantvange. Nende jaotamiseks 1290. aastal tehtud korraldus loomulikult ei kehtinud 1261. aastal võetute kohta, vaid sunnib oletama, et pantvangide, giiseleride andmine oli selleks ajaks vähemalt Saaremaal muudetud regulaarseks talurahval lasuvaks koormiseks ning jaotamisele kuulusid ainult järjekordselt kogutud uued giiselerid. Usutavasti uute saabumise järel vanad vabastati ja viidi tagasi Saaremaale. Kui selliste giiseleride «teenistus-ajad» ei veninud liiga pikaks, siis kodused ei unustanud neid, vaid ootasid nende naasmist ja olid käskudele vajalikult kuulekad.

XV ja XVI sajandist Saaremaa giiseleride kohta teated puuduvad, kui mitte arvestada üksikuid seosetuid märkusi. Nii on 28. aprillil 1555 kirjutatud Kuresaare lossist Wolmar Treidenile, et giiseler toob mingi saadetise Haapsallu.¹¹ Hiiumaal 1569. a. juunis Pühalepa mõisa valitseja Berent Tidthuer'i poolt koostatud personaliloenditest selgub, et tookord oli mõisapere koostis kahes kroonumõisas järgmine:¹²

	Püha- lepa	Allik- saare
valitsejaid ¹³ (<i>amptman</i>)	4	2
kirjutaja (<i>schriuer</i>)	1	—
kupjaid (<i>tegeders</i>)	2	1
külavardja (<i>küllewardi</i>)	—	1
giselers	2	1
karjapoiss (<i>karijunge</i>)	1	—
lambapoiss (<i>schaepjunge</i>)	1	—
seapoiss (<i>swinejunge</i>)	1	—
tüdruk (<i>houes mageth</i>)	1	—

Ilmselt on ametinimetused paigutatud loetellu tähtsuse järjestuses ja nii on kubjastele ning külavardjale järgnevad giiselerid küll karjastest tähtsamaks arvatud, kuid nad pole seisnud vahest mitte rohkem kui käskjala positsioonis. 1583. aastal elas Hiiumaa foogt Valipe linnuses — kui seda võib nii nimetada —, kusi personali arvatil 22 inimest. Nende hulgas oli ka üks giiseler nimega Matz Vstallo.¹⁴ Hilisematest Hiiumaa materjalidest pole õnnestunud giiselerid leida.

E. Blumfeldti ja L. Leesmendi kasutatud Saaremaa aineistik asub Kopenhagens, Taani riigiarhiivis. Selle osakonnajuhatajale dr. phil. V. Helgile võlgneb käesoleva autor tänu samade materjalide kserokoopiate eest, mis võimaldavad detailsemalt asjasse süveneda.¹⁵

Saaremaa 1617/18. ja 1618/19. a. maa- raamatuis on giiselerhaks nimetatav koor-

⁶ P. Johansen, Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter. Verh GEG 23. Dorpat, 1925, lk. 3; P. Johansen, Nordische Mission, Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland. Stockholm, 1951, lk. 304.

⁷ Livländische Reimchronik. Hrsg. v. L. Meyer. Paderborn, 1876, read 1683 ja 1684.

⁸ UB=Liv-, Est(h)- und Curländisches Urkundenbuch. Hrsg. v. Dr. F. G. v. Bunge [u. a.], Reval/Riga-Riga-Moskau, 1853 ja hiljem. Viidatud I sarja (*Abteilung*) köidetele.

⁹ Livländische Reimchronik, read 6297—6299.

¹⁰ Bartholomäus Hoeneker Liivimaa noorem riimkroonika (1315—1348). Tallinn, 1960, lk. 92.

¹¹ Taani Riigiarhiiv, Øsel stift, reg. 3b (1553—1557), lk. 326.

¹² Kammararkivet, F 382, Inventarium im houe Pohlep auff Dagheden 24. VI 1569.

¹³ Koos perekonnaliikmetega.

¹⁴ Kammararkivet, F 382, Inventarium upp der Festung Dagden 24. IV 1583.

¹⁵ Landbuch von Oezell, Anno 1617 — Anno 1618 Philippi Jacoby übergeben; Landbuch von Oezell, Anno 1618 bis 1619; Hauß vndt Ambs Botten Zettell auff Oezell, Anno 1617; Hauß vndt Ambs Botten Zettell auff Oezell, Anno 1618/1619.

mis märgitud kümnes ametkonnas. Neid võib rühmitada kaheks piirkonnaks: 1) kõik endise piiskopivalduse ametkonnad (Sörve, Lümada, Kärla, Magnushof ehk Elme, Karja, Löve, Püha ehk Suuremõisa) ja 2) ordule kuulunud Loode-Saaremaa (Pajumõisa, Mustjala, Nemmal ehk Tagamõisa). Seda koormist ei mainita tollal idapoolsete alade, nimelt Saaremõisa, Uuemõisa, Maasi ja Muhu puhul. Need olid varemni kuulunud ordule, 1568. aasta augustis vallutatud rootslaste poolt ning antud pärast Stettini rahu järk-järgult taanlastele tagasi. Võib arvata, et rootslased asendasid giiseleride andmise kohustuse siin millegi muuga ja taanlased ei hakanud endist korda taastama.

Eelmainitud kahe maaraamatu järgi ei lasunud giiselerahakohustus mitte ametkondadel, vaid vakustel. Sellest kohustusest oli vaba eeskätt Vätta rootslaste vakus, arvatavasti seetõttu, et rootslased asusid kohale pärast kohustuse sisseseadmist ning erilepingu alusel. Kuid vabad olid ka Lümada ametkonna Lõmala ja Leedri vakus (märkusega *gieselt nicht*), mida kinnitab ka eespool toodud teade Lõmala mõisast 1692. aastast. Analooiselt võib ka siin oletada hilisemat sisserändu, kui pealegi on teada, et ordu ja piiskopi vahel sõlmiti Löve mõisas 25. juulil 1436 leping, millega ordu loovutas Saaremaa piiskopile kõik need inimesed, kes eelnenud aegadel olid Karksi foogtkonna aladelt tulnud Saaremaa piiskopkonda ja tol hetkel seal elunesid (UB 9, nr. 326). Maaraamatus on iga vakuse all toodud talu ja nende individuaalsed koormised, lõpuks aga ka kogu vakuse kollektiivsed koormised natuuras ja rahas. Näiteks Kärla ametkonna Kaarmise vakuses oli 1617/18. a. kokku 9 asustatud talu 12 adramaaga. Vakuse kollektiivkoormiste all on loetletud *Pulckeraha* 1½ marka, *Gieselgeldt* 30 marka, natuuras 2 oinast, aga ettenähtud lambaid (*Loheschafe*) pole vakus vaeuse tõttu suutnud anda. Elme ametkonnas on kaks väikest vakust (Helmuß-Hattküll ja Haddola-Ochtis, praegu Elme, Hakkjala, Aula ja Ohtja küla) seda koormust kandnud ühiselt: ühel aastal maksnud 30 marka, teisel aga andnud mehe (sissekanne *gieselt*). Ka Uduvere vakus oli selleks liidetud teise, nimelt Laadjala-Ki-

ratsi vakusega; nemad maksid kummalgi aastal ühiselt 30 marka. Mustjala ametkonna väike Paatsa vakus, kus 9½ adramaast oli asustatud ainult kaks talu 3 adramaaga ning kolmandaks oli üks pundenikupere, oli erandlikus olukorras, sest ei leidunud teist, kellega teda liita. Seetõttu on Paatsa vakusel 1617/18. aastal kohustus jäänud märkimata, järgmisel aastal aga on vakus maksnud 15 marka, seega poole normi, mis on ainus selline juhtum kahe aasta jooksul kogu Saaremaal. Järelikult hinnati Paatsa maksejõudu siis neljandikule normaalse vakuse omast.

Usutavasti oleme õigel teel, kui väidame, et algselt võeti igast normaalsest vakusest üks mees giiselerina maahärra käsutusse. Milleks teda kasutati, sõltus ülemuse suvast. Juba XIII sajandil kujunes tavaks väljavahetamine, kusjuures uute vastuvõtmisele järgnes «väljateenimise» kojulaskmine. Nimelt leidub Kuressaare lossi 1618/19. a. aruandes selline sissekanne: maa tava järgi palmpuudepüha ajal toimunud *Gießelej* puhul vanematele (*Eltiste*) antud ühe tündri õlle valmistamiseks on kulunud 2 vakka linnaseid. Sellest võib järeldada, et tollel tähtpäeval pidid vanemad koos uute giiseleridega ilmuma Kuressaare lossi, kus nende üleandmist ja sellele järgnenud kostitamist ühe tündri õllega nime-tatigi giiseleiks.

Seejärel on mingisugusel poliitiliselt ja majanduslikult sobival momendil vana tava muudetud nii, et giiseleri asemel hakati vastu võtma ka raha: kas mees või 30 marka, kusjuures see summa pidi vastama töömehe aastapalgale. Kasutada olnud materjalist ei selgu siiski, kuivõrd mehe või raha andmine sõltus vakuse talupoegade majanduslikust seisundist ja tööjõuliste meeste arvust vakuses ning kuivõrd see sõltus võimukandjate kaalutlustest. Tegelikult kujunes «mehe või raha» andmine kahe maaraamatu andmeil järgmiseks:

Ametkond	Kohuslikke vakuseid 1617/18	Andsid raha mehe	Kohuslikke vakuseid 1618/19	Andsid raha mehe
Sörve	4	2 2	4	1 3
Lümada	5	1 4	5	2 3
Kärla	6	3 3	6	1 5
Elme	5	2 3	5	2 3
Karja	5	1 4	5	1 4
Löve	5	2 3	5	2 3
Suuremõisa	4	1 3	4	1 3
Pajumõisa	1	— 1	1	— 1
Tagamõisa	1	— 1	2	1 1
Mustjala	2	1 1	3	2 1
Kokku	38	13 25	40	13 27

Giisleraha laekus 1617/18. aastal 13 vakuselt kokku 390 marka ja 1618/19. aastal samuti 13 vakuselt 375 marka.¹⁶ Nii laekus ühel aastal 13 mehenormi ja teisel 12½ mehenormi.

Kuressaare lossi ja sellele allunud ametkondade «koosseisulistest ametikohtadest» ja vastavatest tasunormidest annavad ülevaate dokumendid nimetusega «Hauß vndt Ambts Botten Zettell auff Oesell», mis 1617/18. ja 1618/19. aastast on samuti säilinud. Ametikohtade loetelu algab linna pastori ja lossifoogtiga. Kümnenal kohal on lossikokk (*der Haußkoch*) ja üheteistkümnenal giiseleride kokk (*der Gießeler Koch*), kelle aastapalgaks on 30 marka rahas, 1 lehmannahk, 10 lambannahka ja 24 küünart vatelriiet. 21. kohal on (lossi) kalur Wolter — 2 marka rahas, 12 vakka rukist, 8 vakka otri, 10 elusat lammast, 1 lehmannahk ja 1 vakk soola. 29. kohal on timukas ja sellele järgneb kaks erilist kollektiivi: *die 5 Fischer Gieseler* ja *die 12 Gießeler zu Schlosse*. Viiele kalur-giiselerile ühiselt on aasta peale ette nähtud 11 punda (= 55 vakka) kliisid, mis asendatakse vahekorras 6:4 rukkiga, seega antakse 7 punda 1 vakk ja 4 külimittu rukist; peale selle veel 11 külimittu soola, 25 lambannahka ja 2½ lõpnud veise nahka (*Sterbheutte*). 12 lossigiiseleri ühiseks palgaks oli ainult 60 lambannahka ja 6 veisenahka, kuna toiduained puuduvad koguni.

Kalurgiiseleride kohta võime arvata, et nad allusid otse lossikalurile ja püügil viibides valmistasid ise oma toidu. Lossigiiseleridele valmistas toidu nende jaoks palgatud kokk lossi aitadest saadud ainetest ning nende tegevust juhtis ilmselt tööjuhataja Adam (*der Pflichtsvoigdt der auff daß Arbeits-Volck siehet*). Selle mehe palgaks oli 30 marka rahas ja lisaks veel toiduaineid, nahku ja villa.

Ametkondadest (ametimõisatest) on 16 ühisel tasemel selle poolest, et neil on koosseisus valitseja, perenaine, vanem ja giiseler (*Ambtman, Wirtinne, Eltister, Gießeler*). Sellesse kategooriasse kuulusid: Sõrve, Lümanda, Pajumõisa, Tagamõisa (Nemmall), Mustjala, Kärla koos Tiirimetsaga, Elme (Magnushof), Löve, Karja, Maasi, Muhu, Uuemõisa, Saaremõisa (Holmhof), Suuremõisa ja konfiskeeritud Pähkla ning Paadla. Ka Abruka mõisas oli üks vanem ja üks giiseler. Igas mõisas on vanemale ja giiselerile ühiseks palgaks antud ainult üks lõpnud veise nahk, seega 34 mehele jalat-siteks 17 nahka. 1618/19. aasta aruande järgi on nende jaoks ostetud 19 veise-nahka 95 marga eest. Ilmselt said need mehed toidu mõisast, millele viitab teade 1627/28. aasta aruandes (*zu Behueff der Eltisten, die in den Höuen allezeit gespeiset werden*).

Peale valitseja ja perenaise kuulus

ametimõisa personali hulka ainult kaks alamat ametiisikut talurahva seast ning aastapalgaks sai kumbki ainult poole veisenahka. Ometi leidub maaraamatus umbes kümme talupoega, kelle nimele on lisatud kas *Eltiste* või kupja nimetus. Juba E. Blumfeldt pidas neid sõnu sünonüümideks ja kahtlusi selle suhtes ei ole. Nende vähesus aga sunnib arvama, et kirjutaja pole pidanud vajalikuks selle tiitli järjekindlat märkimist. Uldise tava järgi oli igal kupjal ka talu, millelt tema ametiaja jooksul koormisi ei nõutud või mille koormised olid tunduvalt madalamad, ning see oli märksa suurem tulu kui pool veisenahka. Kuid giiseleridest on 1617/18. a. maaraamatus nimetatud ainult ühte: Matz Gießler on Aula-Ohtja vakuses sööti harinud ja sellelt kümnisevilja andnud. Järgmisel aastal teda enam ei mainita. Selle põhjal võib arvata, et giiselerideks anti ja võeti taluperedest nooremaid mehi, kellel veel polnud iseseisvat perekonda. Ning et giiseleri andmine kuulus talurahva koormiste hulka, siis loomulikult ei saanud ta ka mingisugust palka peale toidu ning jalatsite jaoks mõeldud pooliku veisenaha.

Giiseleride vähene mainimine dokumentides on ilmselt tingitud sellest, et ametimõisatesse paigutatud giiseleride ülesanded muutusid ja koos sellega hakati neid ka teisiti nimetama. Kui L. Leesment 1933. aastal võrdsustas giiseleri kiltriga, siis on see täiesti usutav ametimõisatesse paigutatute kohta. Sellele vihjab ka sissekanne Paadla mõisa 1622/23. a. aruandes, kus on ostetud 2 tündrit soolasilku vanema ja *Hofskerl*i jaoks. Nimetatud juhul ei ole kahtlust, et Paadlas on giiseleri tema ülesannete põhjal nimetatud ka mõisasulaseks. Ometi ei ole (mõisa)giiseleri nimetus kadunud veel XVII-lgi sajandil, sest Kihelkonnakirikuraamatu järgi on 2. juunil 1689 Pajumõisa *Gießler* Dido Toifer abiellunud Dobri Berti tütre Reedaga ja 14. detsembril 1724 on Lümanda mõisas andnud talurahva rootsiaegsete koormiste kohta seletusi mõisa kubjas Rosta Kort ja giiseler Simmo Romold.

1617/18. aasta maaraamatu järgi oli giiseler saadud 25 meest meestena ning 13 vakust olid selle kohustuse õiendanud rahas. Samal ajal oli neid teenistuses rohkem: 5 meest kaluriks, 12 lossis ja 17 ametimõisates, seega kokku 34 giiseleri. Kui oletame, et giiseleride teenistusaeg kestis ainult ühe aasta, siis ei ole selge, kust oli vakuste antud 25-le saadud veel lisaks 9 giiseleri. Võime ainult oletada, et 13 vakuselt saadud luharahaga suudeti need palgata näiteks

¹⁶ Maaraamatus tehtud kokkuvõttes ekslikult 57 taalrit ja 3 marka ehk 345 marka, sest seal on summeerimisel jäänud välja kõik Püha ehk Suuremõisa ametkonnast laekunud maksud — *Gieselgeld, Pulckeraha* ja *Töheraha*.

vabadike hulgast. Mitmeaastane teenistusaeg aga pole mõeldav, mis selgub juba kahe teineteisele järgneva aasta maa-
raamatute võrdlemisel: teatavad vakused on seda kohustust kandnud igal aastal, ent kord andnud mehe, kord jälle raha. Nii peab giiseleride enamarvu küsimus jääma praegu lõpliku lahenduseeta. Väärib aga märkimist, et Saaremaa taani-aegseis aruandeis, kuivõrd neid on Koppenhaagenis säilinud, *Gieselgeld*'i-nimelist maksu hilisematel aastatel enam ei mainita ning see asjaolu lubab arvata, et need tulud tõesti kasutati kohapeal ära, näiteks puudujäävatele asemike palkamiseks.

Ometi ei kadunud giisleraha saarlaste koormiste hulgast isegi mitte 1645. aastal, kui Taani võim asendus Rootsi omaga. H. Piirimäelt saadud väljakirjutiste¹⁷ järgi on riigitulude eelarvetes Saaremaa kohta seda tululiiki (*Gisle* või *Gisslare Penningar*) näidatud ka XVII sajandi teisel poolel: 1652. aastal 133½ hõbetaalrit, 1689. a. 235 ht. ja aastail 1696, 1697 ning 1698 stabiilselt 355 ht. Viimane summa jagunes kroonumõisate vahel, ilmselt nende suurusest sõltuvalt, järgmiselt:

1. Torgu ja Lūmanda	kokku	45 ht.
2. Uue-Lõve		40 ht.
3. ja 4. Suuremõisa, Randvere	kokku	60 ht.
5. Mustjala		25 ht.
6.—12. Vana-Lõve, Kärla, Karala, Elme, Karja, Tagamõisa, Pajumõisa	kokku	140 ht.
13. Leisi		15 ht.
14.—16. Praakli, Pähkla, Abruka	kokku	30 ht.

¹⁷ Läti RAKA-st, F 7349, nim. 1, s. 8. 376, 377, 386, 388 ja 389; ENSV RAKA-st, F 310, nim. 1, s. 8. 304, l. 9.

Maade korduvate ümberjaotamiste tõttu pole võimalik neid mõisaid täpselt siduda 1620. a. paiku eksisteerinud vakuste ja ametkondadega (ametimõisatega), kuid täiesti ilmne on asjaolu, et ka nüüd olid sellest koormisest vabad Maasi, Uuemõisa, Saaremõisa ja Muhu alad. Kui 1618/19. aastal oli kohuslikke vakuseid 40, kokku 39½ normiga à 30 marka või mees, siis läänistamise tõttu pidi see arv sajandi lõpuks vähenema ning tööpoollest võiks summa vastata 35½ normile à 10 hõbetaalrit.

Eespool toodud väljavõtted 1691.—1693. a. reduktsiooniaktidest tõendavad, et giiseldamine veel kestis. Kuid 1696. aastal on kogu see koormus näidatud rahhas, mis lubab arvata, et giiseleride nõudmine lõpetati alles ühenduses mõisate reduktsiooniga. Seega oli pantvangide — giiseleride — nõudmine naturaalkoormisena kestnud Saaremaal ümmarguselt viis sajandit. Uhelt poolt põhjustasid selle traditsiooni säilitamist saarlaste korduvad ülestõusud varasematel sajanditel ning teiselt poolt ei saa ka unustada Saaremaa provintsiaalset eraldatust. Näiteks piiskopivõim asendati siin Taani riigivõimuga peaaegu talurahvale märkamatult ning isegi saare loovutamise Rootsile 1645. aastal andis end tunda peamiselt koormiste suurendamise ning ekspluateerimise üldise süvenemise kaudu. Olulisi murranguid tõi alles XVIII sajand. Siis vajas unustusse vana traditsioon koos juurdekuulunud sõnavaraga. *Gieseler*, *Gieselgeld*, *Gieselei* ja verb *gieseln*, *gieselte*, *gegieselt* leiduvad ainult vähestes XVII sajandi dokumentides ning nende algsed eestikeelsed vasted on täiesti unustatud.